

УДК 372. 874: 688. 72

І. М. Назаренко,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МУЗИЧНИЙ ТЕАТР ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті проаналізовано дію мистецтв як психоемоційного чинника впливу на особистість дитини, визначено особливості музично-театральної діяльності молодших школярів у процесі формування та розвитку художньо-творчого потенціалу, наведені методичні рекомендації щодо постановки дитячої опери на базі загальноосвітньої школи.

Соціальне замовлення на пошук дієвих шляхів збагачення творчого потенціалу дитини вимагає переосмислення наукових парадигм у галузі освіти, оновлення педагогічних технологій, особистісної спрямованості. Особливе значення у цьому процесі належить мистецтву як головному серед усіх психоемоційних чинників впливу на людину. Мистецтво є специфічною художньою формою відтворення дійсності як цілісної картини. При цьому завдяки впливу мистецтва, участі людини в художній творчості в будь-яких формах активізується процес пізнання, створюється міцне підґрунтя для виявлення й розвитку не тільки художніх, а й інших здібностей, для розкриття творчих можливостей у інших сферах. У навчальному процесі учні молодшого шкільного віку залучаються до різних видів мистецької діяльності, тим самим розвиваючи свій художньо-творчий потенціал.

У Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України суттєве оновлення змісту художньої освіти пов'язується з естетизацією соціально-педагогічного середовища, з докорінною зміною традиційних поглядів на художньо-естетичне виховання як цілісну духовно-світоглядну модель, що має запроваджуватись у контексті багаторівневої діалогової педагогічної взаємодії. Також підкреслюється, що актуальним питанням у сфері художньо-естетичного виховання є формування дитини як активного творця художнього простору, повноправним членом якого вона виступає.

Серед інноваційних напрямків мистецької освіти важливо сконцентруватись на педагогічних ідеях, які відповідають специфіці предметної галузі та віковим психологічним особливостям учнів. У цьому аспекті найбільш ефективною постає музично-театральна діяльність молодших школярів, яка є природною і необхідною в цьому віці, а також дозволяє дитині не тільки розкрити свої художньо-творчі можливості, а й дає поштовх до саморозвитку особистості, формує власне ставлення до оточуючого світу.

Роль мистецтва як потужного засобу розвитку творчих здібностей, образного мислення, естетичної свідомості людини розкрито у працях Б. Лихачова, Л. Когана, В. Кудіна, і ін.

Проблеми художньо-творчого розвитку молодших школярів вивчали О. Борисова, І. Гадалова, В. Вільчинський, Н. Вітковська, С. Левін, В. Рожкова та ін.

Дослідженню виховних можливостей дитячого музичного театру, а також його впливу на формування і реалізацію художньо-творчого потенціалу молодших школярів присвячені праці Л. Борисової, Н. Ветлугіної, В. Конорової, Л. Масол, З. Копець, С. Печерської, Л. Хлебнікової.

Аналіз наукових публікацій дозволяє зробити висновок, що проблема розвитку художньо-творчого потенціалу учнів початкових класів не отримала достатнього висвітлення, теоретичного обґрунтування та практичного дослідження. Також практичний досвід педагогічної праці дозволяє виявити невідповідність між освітніми можливостями музичного театру і використанням їх у позакласній роботі у процесі формування творчої особистості у загальноосвітній школі. Тому метою нашої статті є дослідження формування художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі їх музично-театральної діяльності.

Дитячий музичний театр — мистецтво синтетичне, в якому органічно взаємодіють література, живопис, архітектура, скульптура, музика, хореографія. Незалежно від мови сценічного висловлювання театр є інтегрованим, синкретичним поглядом на світ, своєрідною моделлю цілісної мистецької палітри, в якому компоненти вистави, що доповнюють одне одного, втілені в цілісності. Кожний окремий вид мистецтва, володіючи специфічними можливостями відображення дійсності, має обмежений діапазон її відтворення і створює таку художню її модель, яка невіддільна іншим. У музичному театрі всі види мистецтв намагаються цілісно охопити дійсність і створити різнобічну картину її відображення. Завдяки ефекту художнього синтезу елементи мистецтв, переплітаючись і взаємозбагачуючись різними засобами, комплексно впливають на дитину, створюючи у її свідомості єдиний художній образ. Така поліхудожня діяльність виявляє здатність дитини детермінувати зв'язки між засобами окремих видів мистецтва, спрямованих на втілення однієї художньої ідеї, а також сприяє виокремленню зовсім нових творчих резервів особистості, розвитку уваги і спостережливості, пам'яті і уваги, асоціативного мислення, культури почуттів, пластики і мовлення, моделювання

життєвих ситуацій [1; 2; 3]. Важливу роль музично-театральної діяльності для молодших школярів підкреслює П. Блонський: "Кожна дитина потенціально є творцем естетичних цінностей: будуючи хатинки, вона проявляє свою архітектурну творчість, створюючи малюнки і фігури із пластиліну – вона скульптор і художник, і нарешті, вона дуже тягнеться до танцю, пісні і драматизації" [4: 106]. Драматизація синкретична, тобто містить у собі елементи різних видів творчості: технічної, декоративно-зображувальної, словесної, музичної. Завдяки цьому розвиваються усі органи чуттів дитини, формується її сенсорна культура, уміння розрізняти мелодію, інтонацію, тембр звуків, колір, ритміку вірша, живопису. Чим більше "натреновані" органи чуттів дитини, тим тонше емоційне сприймання мистецтва [3; 4].

Види мистецтв, поєднуючись у музичному театрі, впливають на всі сфери дитячої психіки, тому доцільно в нашому дослідженні буде розглянути механізм цього впливу в контексті формування художньо-творчого потенціалу молодших школярів.

Взаємодія мистецтв проявляється як через загальне, так і через одичне, специфічне. Кожний вид мистецтва має особливий вплив на людину. Наприклад, література діє на другу сигнальну систему. Передусім сприймається художнє слово, яке викликає емоційно-естетичну реакцію. Також літературний образ, який впливає на свідомість людини вербально, за умов його театралізації сприймається ще й візуально. Сприймання музики, що звучить під час театральної дії, відбувається протилежним шляхом: емоційно-естетична реакція викликає активну діяльність свідомості, а також звукові враження підсилюють переживання, які викликаються дією, візуальними образами вистави. Саме тому співдружність цих видів мистецтв має позитивний вплив на психіку людини. У процесі взаємодії музики і слова народжується новий художній образ з яскравою емоційною спрямованістю і конкретним змістом [3].

Важливою для нашого дослідження є проблема взаємозв'язку музики і мовлення, оскільки поєднуючись в єдине ціле, вони призводять до виникнення такого синтетичного жанру як опера, що включає всі види основних мистецтв. У цьому аспекті цікавим є питання про нейрофізіологічну природу мовленнєвого і музичного слуху. Для мовленнєвого розвитку характерна єдність мовленнєвого слуху і мовленнєвої моторики. І те, і інше локалізується у лівій півкулі. Ліва півкуля через спеціалізацію досягає унікального рівня розвитку. Механізм музичного слуху пов'язаний із діяльністю правої півкулі. Тобто мозковий субстрат мовленнєвого і музичного слуху не один, для ефективного розвитку обох видів слуху необхідна спільна діяльність двох півкуль. Якщо ж стається так, що інтенсивно розвивається тільки одна півкуля (наприклад, ліва), то, як не парадоксально, високий розвиток мовлення може бути причиною низького розвитку музичного слуху. Ці особливості слід враховувати в художній практиці. Для розвитку здібностей до тих видів художньої творчості, в яких велика роль належить мовленню, дуже важливе відчуття інтонації (не тільки музичної, але й мовленнєвої). Необхідно з ранніх років працювати над ліквідацією протиріч між голосом і мовленням. Голос не повинен негативно впливати на виразність і культуру мовлення, і навпаки [5].

У музичному театрі молодших школярів важливу роль відіграє колір, як фактор сильного впливу, що ґрунтується на його здатності викликати той чи інший настрій, сприяти підвищенню або пониженому емоційному тону. Так, теплі кольори – жовтий та оранжевий – здатні піднімати настрої людини; червоний – посилювати життєву енергію, збуджувати; чорний і сірий – пригнічувати, блакитний і зелений – знімати втому, заспокоювати; білий асоціюється зі світлом, чистотою, викликає тиху радість. Тому колір і музика поєднуються у виставі не лише за їх зовнішньою сюжетно-тематичною спорідненістю, також враховуються емоційні особливості конкретних художніх образів.

Одне з найдавніших мистецтв – хореографічне – особливо близьке дітям. Саме завдяки танцю дитина має змогу виразними рухами тіла передавати свої переживання і почуття. Музика, яка посилює виразність танцювальної пластики, надає їй емоційної і ритмічної основи, є важливим складником створення хореографічного образу. Спільна інтонаційна природа музики та хореографії дає підставу стверджувати, що створення хореографічного образу неможливе без музики. Слухаючи музику, діти стежать за розвитком художнього образу. У свою чергу, слухова увага сприяє збагаченню музичної пам'яті, що спирається на слуховий та руховий аналізатори. Виконуючи рухи під музику, діти уявляють той чи інший образ, таким чином розвивається не тільки відтворювальна, а й творча уява. Крім того, відчуваючи красу музичного твору і своїх рухів, діти емоційно збагачуються [6].

Основним засобом виразності театрального мистецтва є дія, гра. Початок навчання дитини у школі часто стає стресогенним рубежем тому, що за її межами залишається гра – фундаментальна людська потреба. Гра – це модель певного реального процесу, імітація, відтворення в умовних обставинах певних життєвих ситуацій. Це творча дія, яка розгортається немовби не в реальному просторі, а у світі символічних значень, живої фантазії. Природа гри синкретична і міфологічна, що відповідає характеру мислення дитини, яка сприймає світ цілісно, не розділяючи реальне і "придумане" небувальними мурами. Ігри виробляють у дітей "рефлекс свободи", адже рішення приймається

самостійно, шляхом природного пізнання – інтуїтивного відкриття. Гра – це вид діяльності, мотив якої полягає не в її результатах, а в самому процесі, який приносить задоволення [2]. Таку ж думку висловлює Л. Виготський, який визначає останній вид діяльності як провідний у дитячому віці і формулює важливий для педагогіки принцип: цінність дитячої творчості, в якому б виді діяльності вона не проявлялась (літературному, театральному), полягає не в результаті, а в процесі [7].

Технологія театральної гри передбачає обов'язкове перевтілення в реальних чи уявних персонажів, героїв казок і мультфільмів, допускає вигадкування нових, неіснуючих фантастичних дійових осіб. Створюючи художньо-театральні образи, юному акторові важливо не підроблятися під особу, яку зображує, а стати нею, не грати образи, а по-справжньому жити їхніми думками і почуттями. Це, на думку, К. Станіславського, є мистецтво переживання, яке полягає у створенні на сцені живого життя людського духу, і, щоб цього досягти, дитина повинна включити всю свою органічну природу: увагу, думку, творчий життєвий досвід, культуру почуттів і емоцій, чутливість до слова. Також умовне перевтілення формує в дітей чутливість до інтонації, емоційного тону мовлення (наприклад, грайливого, сердитого, сумного, упевненого тощо). Завдяки тому, що діти у процесі театральної гри з легкістю переносять властивості і ознаки одного предмету на інші, придумують різноманітні способи їх використання формується здатність до аналогізування (здатність молодших школярів порівнювати, зіставляти, знаходити схожість між різними предметами, і подальше перенесення цього спільного в нову ситуацію). Таким чином забезпечується розвиток інтелектуальних умінь молодших школярів: аналізу, порівняння, конкретизації, класифікації, узагальнення, систематизації тощо. Участь у театрі розвиває творче бачення. Дитина повинна вміти побачити, уявити, про що йдеться в літературному творі. Розвиток творчого бачення допоможе поглиблювати знання, активно здійснювати творчий пошук у навколишньому житті. Гра на сцені сприяє розв'язанню одного з актуальних завдань педагогіки, зокрема, розвитку пізнавальних і творчих здібностей, що дає дитині можливість надалі здобувати різноманітні знання і творчо їх використовувати відповідно до вимог реального життя. Шкільний театр є одним із найефективніших засобів удосконалення внутрішніх колективних відносин. Він сприяє самовираженню особистості, розкриттю найкращих якостей, таких як товариськість, взаємодопомога і взаєморозуміння. Отже, театральна гра, яка синтезує розвиваючий потенціал ігрової та мистецької діяльності, відіграє нічим незамінну роль у формуванні художньо-творчих можливостей дітей. І завдяки активізації емоційної і пізнавальної сфер дитяча особистість має можливість різнобічного самовдосконалення [7; 8].

Музично-сценічна діяльність може проявлятися у різних формах: дитяча опера, музична казка, мюзикл, інсценізація пісень і інструментальних програмних творів тощо. Розглянемо більш детально особливості роботи над дитячою оперою як найбільш складною формою музично-театральної діяльності школярів.

Участь у оперних постановках надає величезні можливості для перших творчих проявів дітей. Під умілим керівництвом дитина відчує радість пізнання, усвідомить себе особистістю, відкриє прекрасне в мистецтві і житті. Важливо, щоб робота над конкретною оперою не мала короткочасний характер, щоб театр працював на перспективу, тоді майстерність учасників постійно зростатиме. Керівник має дотримуватись ряду важливих особливостей у роботі над компонентами вистави (вокал, сценічні рухи, сценічна мова, декорації, костюми, грим).

Оволодіння технікою постановки голосу – процес складний і багаторічний, але елементарні прийоми правильного співу керівник демонструє й вимагає їх застосування з першого заняття.

Співацькі навички – це автоматизований співацький процес, який знаходиться в тісному взаємозв'язку з моторними, сенсорними, інтелектуальними операціями. Процес формування співацьких навичок відбувається не стихійно, а підпорядковується закономірностям їх розвитку у процесі формування музичного слуху.

Основними вокальними навичками є співацька установка, дихання, звукоутворення і звуковедення, дикція і чистота інтонування. Співацька установка, створюючи сприятливі умови для виразного співу, забезпечує зручне положення корпусу, голови, правильне відкривання рота під час співу. Під час співу важливе значення має дихання. Уміння чи невміння дихати позначається на якості звуку, чистоті інтонування і інших характеристиках звучання. Слід не акцентувати увагу дітей на диханні, а виробляти його в процесі навчання поступово, у комплексі з іншими вокальними навичками. Робота над звукоутворенням буде успішною тільки тоді, коли сформовані навички співацької установки і дихання. Від чіткого вимовлення голосних і приголосних звуків залежить розвиток важливих властивостей співацького голосу – дзвінкості і рівності. Важливою умовою виразності звучання є точне виконання звуків за висотою, тобто стрій і співацька інтонація.

Ефективним засобом формування співацьких навичок є вокальні вправи – багаторазово повторені спеціально організовані вокальні дії. Під час розучування вправ слід додержуватися принципу єдності художнього і технічного, прагнути до емоційно-виразного забарвлення голосу. На початковому етапі навчання мелодію нової вправи бажано підтримувати акомпанементом. Це потрібно не лише для

розвитку чистоти інтонування, а й для розвитку гармонійного слуху. Коли інтонація буде стійкою, можна обмежитись гармонійною підтримкою. Початкові вокальні вправи слід співати неголосно, на природно відтворених звуках, поступово діапазон вправ розширюється. Корисні співацькі вправи на легато, стаккато, з різним звуковисотним і ритмічним малюнком. Головна умова результативності – продуманість вокальної роботи. Голоси молодших школярів дуже тендітні, індивідуальні тембри їх яскраво не виявляються, а діапазон не перевищує октави. Керівник не має допускати перевтоми дитячих голосів. Загальний час співу на репетиції не повинен перевищувати 25-30 хвилин, а на перших заняттях ще менше [6].

Працюючи над піснею, не варто розучувати її всю одразу, слід обмежитися лише уривком, звертаючи увагу на серйозні помилки і не переобтяжуючи їх роботою над виправленням дрібних неточностей. Надалі доцільно репетирувати номери у присутності всього театрального колективу. Маленькі артисти таким чином звикають разом аналізувати успіхи, недоліки, запам'ятовують важливі зауваження керівника.

У музичному театрі можуть широко використовуватися фонограми супроводу. Необхідно зауважити, що спів під фонограму акомпанементу, з одного боку, ускладнює роботу, оскільки при цьому дещо обмежується фантазія та імпровізаційні можливості дітей. З іншого – фонограма здатна розвинути тембровий слух і додати яскравості виконанню, оскільки дає можливість записувати не тільки звучання фортепіано, а й інструментальний ансамбль або оркестр. Використання фонограми також вимагає певного технічного забезпечення (обладнання).

Головна мета репетицій – зробити голос дитини сценічним, щоб він звучав легко, сильно, виразно, красиво, передавав почуття і думки, розкривав внутрішній світ персонажа. Робота над постановкою голосу – справа вельми складна, довготривала і потребує певних знань керівника. Голосоутворення базується на основі умовних рефлексів. За законом природи, голос людини повинен виражати думки і почуття. Природа народження голосу – це мовний вчинок, як дія. Звідси впливає головний принцип роботи над розвитком голосового і мовного апарату – підкорення усіх елементів техніки звучання мови сценічній дії.

Нагальною проблемою підготовки вистави є відпрацювання природних рухів та жестів учасників. Як правило, на перших репетиціях школярі відчувають скутість, їхні рухи незграбні. Тому доцільно колективно відпрацювати окремі рухи чи жести. Свобода сценічних рухів досягається під час підготовки сценічних етюдів, розігрування уривків з нового спектаклю або придуманих сенок. З молодшими школярами таку форму роботи доцільно проводити у вигляді гри. Гуртківцям необхідно пояснювати, що рухи на сцені повинні бути такими ж природними, як у житті; щоб діяти на сцені невимушено і вільно, бажано зосередити увагу на одному образі, по-справжньому зацікавитися ним.

Готуючи виставу, слід ретельно підбирати грим. Майстерний художній грим підкреслює найхарактерніші риси і передає внутрішній світ образу. Грим повинен підсилювати міміку, а не заважати їй. Існує два способи гримування: живописний (за допомогою фарб) і скульптурно-об'ємний (за допомогою наклею і наліпок). Бажано користуватися тільки спеціальними фарбами, не застосовувати акварель, гуаш або інші барвники, шкідливі для здоров'я. Необхідно враховувати властивості тону: темні тони віддаляють і поглиблюють, світлі – розширюють і наближують. Гримуватись самостійно можна навчити кожного маленького актора, навіть якщо він не вміє малювати.

До оформлення сцени, виготовлення костюмів, декорацій, освітлення слід ставитися серйозно і вдумливо. Нерідко фрагментами одних і тих же декорацій доводиться користуватися в різних виставах, що слід враховувати при розробці ескізів. Декорації мають відповідати таким вимогам: яскравість; угадуваність образів; зручність використання; легкість; міцність; універсальність. Важливо, щоб характери персонажів були зрозумілі юним співакам і глядачам. Для цього корисно скласти їх короткі характеристики і обговорити з виконавцями. Проявивши ініціативу, залучивши батьків, можна виготовити недорогі, яскраві й цікаві костюми. Готуючи театральні костюми до вистави, слід пам'ятати, що вони повинні відповідати таким вимогам: нести образне навантаження, тобто підкреслювати ту або іншу рису героя, яка є головною. Недоцільно перевантажувати оперний костюм дрібними деталями, які із залу погано видно. Одяг повинен бути зручним, що не стримує рухів. Бажано враховувати принцип відносної історичної достовірності костюму. Декорації, костюми і грим повинні завжди підкреслювати різні сторони характеру персонажа. Тому необхідно стежити за тим, щоб вони не суперечили один одному, а допомагали створювати цілісний образ.

Отже, використовуючи виразальні засоби різних видів мистецтва, музичний театр підпорядковує їх створенню певної художньої цілісності – вистави. Взаємодія мистецтв у процесі художнього сприйняття активізує психічні процеси, підсилює збудження, що виникають у слухових, зорових, рухових центрах головного мозку дитини, у результаті такої цілісної реакції у свідомості виникають переживання нової якості, що через дію асоціативного механізму викликають в уяві яскраві образи, поглиблюється розуміння художнього змісту твору, розширюється художній світогляд особистості.

Музично-сценічна діяльність дітей розвиває художньо-образне мислення, активізує пізнавальні процеси, збагачує почуттєву сферу, посилює емоційність сприймання, стимулює розвиток творчих здібностей, уяви, фантазії, формує елементи художньо-естетичного досвіду. Тому вибір музичного театру у навчально-виховному процесі є найбільш ефективним засобом формування художньо-творчого потенціалу молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Комаровська О. Художня творчість школярів у позаурочний час // Мистецтво та освіта. – 2003. – № 3. – С. 20-25.
2. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі. – Харків: Веста, 2006. – 256 с.
3. Шевченко Г. П. Естетичне виховання у школі. – К.: Рад. шк., 1985. – 144 с.
4. Блонский П. П. Трудовая школа. – М.: Просвещение, 1968. – 172 с.
5. Сельченко К. В. Психология художественного творчества. – М.: Харвест, 1999. – 752 с.
6. Печерська Е. П. Уроки музики в початкових класах. – К.: Либідь, 2001. – 272 с.
7. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1991. – 93 с.
8. Хімко С. Р. Шкільний театр розкриває творчий потенціал особистості учня // Обдарована дитина. – 2005. – № 6. – С. 18-25.

Матеріал надійшов до редакції 18.12. 2009 р.

Назаренко И. М. Музыкальный театр как средство формирования художественно-творческого потенциала младших школьников.

В статье проанализировано действие искусств как психоэмоционального фактора влияния на личность ребенка, определены особенности музыкально-театральной деятельности младших школьников в процессе формирования и развития художественно-творческого потенциала, приведены методические рекомендации по организации детской оперы на базе общеобразовательной школы.

Nazarenko I. M. Musical Theatre as a Means of Formation Art-Creative Potential of Junior Pupils.

In the article was analysed an action of arts on the child's state of mind, defined peculiarities of musical and theatrical activity in a process of forming art-creative potential of young school-children, methodical recommendations towards organization of kid's opera on the basis of general educational school are presented here.